

Julia Korkman

Pitävätkö muistosi paikkansa?

Aurinkoisena päivänä vuonna 2015 Manhattanilla New Yorkissa tapahtui väkivaltainen kohtaaminen, joka päättyi siihen, että poliisi ampui tummaihoista miestä keskellä vilkasta katu (1). Tilanteelle oli lukuisia silminnäkijöitä, joista media tavoittelikin kahta. Toinen heistä kertoi nähneensä, kuinka poliisi laittoi tummaihoisen miehen käsirautoihin ja ampui hänet siihen paikkaan. Toinen kertoi, kuinka haavoittunut mies yritti juosta poliisia paikalle, kun hänet ammuttiin. Tapahtuma vaikutti olevan yksi monista tilanteista, silloinkin paljon julkisuutta saaneista, joissa yhdysvaltalainen poliisi kohdistaa liiallista voimankäyttöä tummaihoisia kohtaan.

Selkkaus kuitenkin tallentui myös videovalvontakameralle, josta näkyy aivan erilainen tapahtumasarja. Tummaihoisen mies jahtaa naispoliisia vasara kädessään ja on juuri lyömässä tätä päähän, kun toinen poliisi pysäyttää miehen ampumalla. Myöhemmin kävi ilmi, että mies oli poliisin etsimä henkilö, joka oli iskenyt täysin vieraita ohikulkijoita vasaralla päähän, ja että poliisikaksikko oli tunnistanut hänet.

Miten on mahdollista, että tapauksen läheltä, kirkaassa päivänvalossa nähneet henkilöt erehtyivät niin totaalisesti? Heillä tuskin oli syitä valehdella eivätkä he olleet keskustelleet keskenään. Käsirautoista kertonut todistaja oli videon nähtyään varsin nolona. Hänen erehdyksensä ei kuitenkaan ole mitenkään poikkeava. Tällaisia virheitä voi tapahtua kenelle tahansa meistä, ja mitä suurimmalla todennäköisyy-

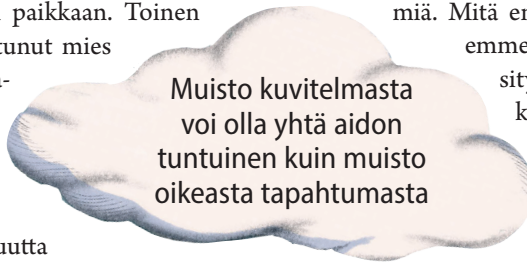
dellä tapahtuukin useammin kuin haluaisimme ajatella.

Kun kohtaamme edellä kuvatun kaltaisen, nopeasti etenevän tilanteen, emme pysty havainnoimaan ja painamaan mieleemme kaikkia tapahtumia, vaan vain tiedonmuruja sieltä täältä. Niistä aivomme nopeasti ja meiltä laajalti tiedostamattomalla tavalla tekevät päätelmiä. Mitä emme ole havainneet tai emme muista, sitä ennakkokä-

sityksemme auliisti paikkaavat (2). Manhattanin todistajien päättelyyn lienee vaikuttanut julkisuudessa käyty keskustelu poliisiväkivallasta.

Medialta saatu tieto todellakin vaikuttaa muistiimme (3). Useassa tutkimuksessa on todettu ihmisten luoneen virheellisiä muistikuvia paljon julkisuutta saaneista tapahtumista. Hollantilaistutkimuksen osallistujat kertoivat nähneensä videon Amsterdamissa sattuneesta lentokoneturmasta. Englantilaiset koehenkilöt uskoivat nähneensä videon prinsessa Dianan kuolonkolarista ja ruotsalaiset kertoivat näkemästään Estonian uppoamista kuvaavasta videosta – paitsi että yhdestäkään näistä tapauksista ei tiettävästi ollut videoita olemassakaan. Ihmismieli on niin hyvä kuvittelemaan, miltä joku tilanne näyttää ja tuntuu, että muisto kuvitelmasta voi olla yhtä aidon tuntuinen kuin muisto oikeasta tapahtumasta.

Myös muilta ihmisiltä saamamme tieto on vaikutusvaltaista. Ihminen on laumaeläin, ja eloonjäämisemme on ollut riippuvaista hyvästä yhteistoiminnasta. Tutkimuksissa onkin todet-

tu, että jos kaksi henkilöä kuvittelee näkevänsä saman tapahtuman, mutta he näkevätkin eri tapahtumia ja heitä pyydetään muistelemaan tapahtumaa yhdessä, alkaa kummankin kertomukseen etsiä toisen havainnoimia asioita.

Tämän huomasi myös Ruotsin poliisi tutkiessaan ministeri Anna Lindhin puukotusta Nordiska Kompanietin (NK) ta-

varatalossa vuonna 2003 (4). Tapahtumalla oli lukuisia silminnäkijöitä, joita poliisi pyysi odottamaan samassa tilassa, kunnes heitä ehdittäisiin kuulla. Odotusaikana todistajat – luonnollisesti – juttelivat tapahtumasta. Myöhemmin usea heistä kertoi, että puukottajalla oli maastokuvioinen takki. Todellisuudessa hänellä oli harmaa huppari ja armeijanvihreät housut. Kertomus maastokuvioisesta takista sopi kuitenkin yhteen miehen olemuksen kanssa, ja lisäksi kuvauksen antanut todistaja oli seissyt lähimpänä tilannetta, minkä vuoksi muut todistajat eivät osanneet epäillä tätä. Uudesta tiedosta tuli näin osa heidänkin muistikuviaan.

Niin kuin kysyt, sinulle vastataan

Meille esitetyt kysymykset vaikuttavat siihen, miten etsimme vastauksia muististamme. Tämän totesi Alfred Binet vuonna 1900 julkaistussa teoksessaan *La suggestibilité*. Binet esitti huolensa siitä, että lapsia haastateltaessa käytettiin johdattelevia kysymyksiä, jotka ovat omiaan vääristämään lasten todistajalausuntoja. Hän varoitti ”pakotetuista muistoista” (*memoire forcée*), jotka ovat huomattavasti epäluotettavampia kuin spontaanit muistikuvat. Tätä onkin tutkittu paljon oikeuspsykologian alalla: kuinka saada mahdollisimman paljon luotettavaa tietoa henkilöiltä? Rikostutkinnassa tämä on ydinasia, sillä jos todistajan kertomus vääristyy, saattaa tästä seurata jopa oikeusmurha eli väärä tuomio. Luotettavan kertomuksen saaminen on kuitenkin monessa muussakin yhteydessä tärkeää – esimerkiksi lääkärin ottaessa anamneesia.

Muistitutkimuksessa jaetaan usein muiste-

lutapaa kahteen ryhmään; tunnistamiseen (*recall*) ja aktiiviseen muistista hakuun (*recognition*). Tunnistaminen on helpompaa: Jos meille näytettäisiin kolme kuvaa, joista yksi esittäisi Spede Pasasta, valtaosa (ainakin varttuneemista) suomalaisista osaisi valita Speden kuvan

kuvasarjasta. Jos sen sijaan näytettäisiin Speden kuva ja kysyttäisiin hänen nimeään, olisi tehtävä

jo hankalampi ja saat-

taisi kestää hetken ennen kuin nimi

palaisi mieleen. Tämän ilmiön

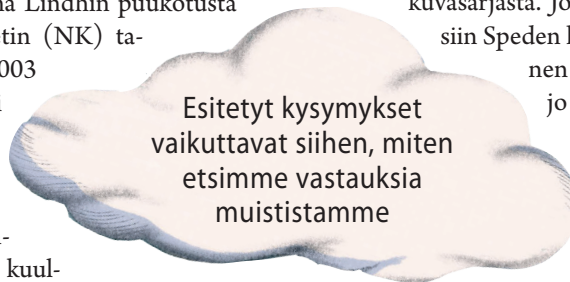
tuntemme kaikki kiusallisista arkipäivän

tilanteista, joissa kohtaamme tutun henkilön

mutta emme kuollaksemme muista hänen nimeään.

Esittämällä kysymyksen, johon voi vastata pelkästään kyllä tai ei, tulee kuitenkin samalla johdatelleeksi vastaajaa. Kysymys ”Onko lapsesi nukkunut huonosti viime aikoina?” ohjaa vanhempaa aktiivisesti muistamaan tilanteita, joissa lapsi on nukkunut huonosti ja vastamaan tämän mukaisesti, vaikkei lapsi olisikaan nukkunut huonommin kuin yleensä. Parempi olisikin kysyä ensin yleisesti voinnista: ”Miten lapsesi voi?” ja sitten erikseen eri elämäneläimistä ”Miten hän syö?” (tai nukkuu, liikkuu, leikkii...). Tällä tavalla vanhempi ei ajaudu etsimään tiettyä – kenties lääkärin lähtökohtaista oletusta vahvistavaa – tietoa, vaan etsii sitä aktiivisesti omasta muististaan.

Haastatteluissa on tärkeää, että kuultava saa kertoa ilman, että häntä keskeytetään – vaikka tämä tarkoittaisi, että hän kertoo selvitettävän asian kannalta myös vähemmän keskeisistä asioista. Muisti toimii assosiativisesti: kun muistaa yhden yksityiskohtan, on todennäköistä, että toinen seuraa perässä. Tästäkin useimmilla meistä lienee omakohtaisia kokemuksia: luokkakokouksessa vanhojen koulukavereiden kanssa saattaa tulla mieleen asioita, joita ei ole muistellut vuosikausiin. Toisaalta on toki mahdollista, että hämärän peitossa olevat muistikuvat muuttuvat ja saavat uusia piirteitä. Jos keskustelukumppani ehdottaa uutta sisältöä muisteltavaan sisältöön, se saattaa huomaamat-

ta hakeutua osaksi omaa muistikuvaa.

Vääristyneitä muistikuvia ja valemustoja on tutkittu jo vuosikymmenten ajan. Tutkimusnäyttö osoittaa yksiselitteisesti, että merkittävä vähemmistö eri tutkimusasetelmiin osallistuvista saadaan melko vähäisellä johdattelulla kertomaan muistojaan asioista, joita ei todellisuudessa ole ollut (5).

Piaget'n valemusto

Yksi psykologian alan uranuurtajista, Jean Piaget, muisti pitkään järkyttävän tapahtuman, jonka oli kokenut kaksivuotiaana (6). Hän muisti yksityiskohtaisesti, kuinka hänet yritettiin siepata rattaistaan tutun metroaseman lähellä ja kuinka hänen lastenhoitajansa pelasti hänet. Hän muisti paikalle tulleen ihmisjoukon sekä poliisin, jolla oli lyhyt takki ja valkoinen pamppu. Kyseessä oli kuitenkin valemusto. Kolme vuotta väitetyt tapahtuman jälkeen lastenhoitaja kirjoitti hänen vanhemmilleen, kertoi tulleen uskoon ja pyysi anteeksi, että oli valehdellut tapahtuman. Hän palautti palkinnoksi saamansa rannekellon. Piaget itse päätteli, että muistikuva koostui vanhempien kertomuksista tapahtumasta, joista hän oli sitten luonut omakohtaisen muistikuvan.

Piaget oli siis lapsena sisäistänyt vanhempiensa kertomuksia muistikuviinsa. Pieni lapsi onkin varsin johdateltavissa, erityisesti vanhempiensa. Lapsi kokee, tuntee ja havaitsee asioita, joita hän ei aluksi ymmärrä ja joita aikuiset auttavat häntä tulkitsemaan. Lapsen on vaikeaa erottaa omia havaintojaan vanhemman tarjoamasta tulkinnasta. Tämän huomaa joissakin vaikeisiin huoltoriitoihin liittyvissä pahoinpitelyselvityksissä, joissa lapsen kertomus saattaa vaihdella sen mukaan, kumman vanhemman kanssa hän haastatteluun tulee (7). Jo pieni lapsi on herkkä vaistoamaan, millaisen vastauksen aikuinen häneltä haluaa. Ikävä kyllä vanhempien ja ylipäättään aikuisten luonteva tapa keskustella pienten lasten kanssa tuppaa olemaan varsin johdatteleva. Pyrimme auttamaan lapsia kertomaan, ja samalla tulee vahingossa muokattua lapsen kertomusta (8).

Piaget'n tarinassa on yksityiskohta, jonka perusteella moni muistitutkija reagoisi kriittisesti:

on äärimmäisen harvinaista, että ihminen muistaa alle kolmevuotiaana kokemiaan tapahtumia ainakaan niin yksityiskohtaisesti kuin tässä tapauksessa, ilman että muistikuvia olisi jotenkin pidetty yllä. Lapsuuden amnesian käsite viitataan tähän: useimpien aikuisten ensimmäiset muistikuvat ovat noin 3–4 vuoden iältä, mutta vaihtelu on suurta ja riippuu osin siitä, milloin henkilö on oppinut puhumaan ja miten hänen kanssaan on lapsuudessa keskusteltu. Varhaislapsuuden muistikuvat ovat kuitenkin hauraat, minkä vuoksi lapsuuden kokemuksia käsiteltäessä tulisi tiedostaa muistivääritymien tavallista suurempi riski.

Lapsuuden kokemukset aikuisen terapiakäsittelyssä

Lääkärin ja etenkin psykiatrin tai psykoterapeutin vastaanotolla lienee melko yleistä, että keskustellaan lapsuuden kokemuksista, mukaan lukien kokemuksista kaltoinkohtelusta ja seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Tutkimusten mukaan moni lapsena hyväksikäytön kokenut henkilö kertoo kokemuksistaan vasta vuosien viiveellä (9). Tähän voi vaikuttaa se, ettei henkilö ole ymmärtänyt kokemusta hyväksikäytöksi sen tapahtuessa tai se, että kasvuypäristöstä on puuttunut turvallisia aikuisia, joille olisi voinut kertoa (10).

Kliinisessä kontekstissa tulisi tiedostaa muistivääritymien riskiä silloin kun käsitellään lapsuudenkokemuksia – muistikuvat ovat hataria ja siksi alttiita vääristymille. Tämä saattaa aiheuttaa myös virheellisiä muistikuvia jopa traumakokemuksista, joita nykytiedon valossa on mahdotonta erottaa oikeista muistikuvista (11). Mitä heikompi alkuperäinen muisti henkilöllä on ja mitä suggestiivisempi muistelutilanne on, sitä herkemmin muistikuva vääristyy. Terapiamuodot, joissa työistetään ”kehollisia muistikuvia” tai esimerkiksi hypnoterapia ovat äärimmäisen johdattelualttiita ja omiaan lisäämään valemuston riskiä (12).

Sen sijaan populaarikulttuurissa paljon tilaa saaneelle ajatukselle, että mieli automaattisesti sulkisi juuri seksuaalisen hyväksikäytön traumaattisia muistikuvia pois nostaakseen ne myöhemmin esille esimerkiksi somaattisina oireina,

ei juuri löydy tieteellistä tukea. Tutkimusten valossa näyttää päinvastoin siltä, että muistamme valitettavan hyvin kielteisiä ja pelottavia asioita ja että nämä myös säilyvät elävinä muistissamme myönteisiä kokemuksia paremmin – traumaattisiin kokemuksiin kun liittyy usein sitkeitä, eläviä ja elämää häiritseviä muistikuvia (13).

Kiinnostava yksityiskohta dissosiativisen amnesian eli traumaperäisen muistihäiriön osalta on, että maailmankirjallisuudesta ei toistaiseksi ole löytynyt ennen 1800-lukua tallennettuja tapauskuvauksia, jotka ilmiöön sopisivat. Toisin on masennuksen, psykoottisuuden tai dementian osalta. Joidenkin mielestä tämä puhuu sen puolesta, että dissosiativinen amnesia olisi pikemmin kulttuurimme rakennelma 1800-luvulta kuin luonnollinen ilmiö.

On toki näyttöä siitä, että lapsuuden hyväksikäyttökokemuksia voidaan unohtaa (14). Tutkija Richard McNallyn mukaan tähän ei kuitenkaan tarvita erillistä teoriaa trauman tuhkauttamisesta, vaan normaalit muistamisen prosessit voivat selittää asiaa (15). Seksuaalisen kokemuksen luonne voi jäädä lapselta ymmärtämättä, eikä kokemus välttämättä täytä trauman tunnusmerkkejä tapahtumahetkellä. Tyyppillisempää onkin, että kokemuksia kuvataan outoina, epämiellyttävinä tai ahdistavina. Kun henkilö lisääntyneen elämäkokemuksensa myötä ymmärtää kokemuksiaan hyväksikäytöksi, saattaa havahtuminen järkyttää ja aiheuttaa siinä vaiheessa traumaperäisen stressihäiriön oireita (16).

Olen työssäni kohdannut nuoria ja aikuisia, jotka aina ovat muistaneet lapsuudessaan kokeneensa hyväksikäyttöä, mutta vasta vuosien päästä ymmärtäneet, mistä on ollut kyse. Tämä edellyttää tarkkuutta psykoterapeuteilta ja lääkäreiltäkin, kun he käsittelevät psyykkisiä traumoja.

Hyväksikäytön muistaminen terapiassa ja korkeimman oikeuden ratkaisu

Myös korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2019:54 on pohdittu hyväksikäytön muistamista terapiassa (17). Ratkaisu on lääkärinkunnan kannalta kiinnostava, sillä neljästä

KKO:n ratkaisussa mainitusta lausunnon antaneesta asiantuntijasta kolme on lääkäreitä.

Rikosepäily koski lapsuudessa koettua, vuosia myöhemmin terapian yhteydessä pikkuhiljaa esille tullutta seksuaalista hyväksikäyttöä. Asiantuntijalausunnoissa viitataan dissosiaatiooireisiin ja traumatakatumiin. Yhdessä lausunnossa todetaan, että asianomistaja oli elänyt ”traumaattisia tapahtumia kehollisina kokemuksina” ja että hänen alitajuntansa olisi unien kautta tuonut materiaalia esiin. Parissa lausunnossa otettiin kantaa rikosepäilyyn toteamalla, että oireet viittasivat seksuaalisen hyväksikäytön kokemuksiin. Yhdessäkin lausunnossa ei – ainakaan ratkaisutekstin perusteella – pohdittu muistivääristymän mahdollisuutta, mitä voidaan pitää huolestuttavana. Ovatko muistin toiminta ja rekonstruktivinen luonne laajemminkin näin tuntemattomia?

KKO hylkäsi syytteet ja totesi, että muistikuvien syntytapaan ja kehittymiseen liittyi epävarmuustekijöitä. Todettiin, että muistivääristymien mahdollisuus on ollut merkittävä, kun otetaan huomioon, kuinka tapahtumat olivat pikkuhiljaa nousseet asianomistajan mieleen intensiivisen terapian aikana. Ratkaisussa viitattiin alan tieteelliseen tutkimukseen.

Lopuksi

Kolumnissaan ”Kuuntele potilastasi, hän kertoo sinulle diagnoosin” lääkäri Risto Laitila antaa lääkäreille neuvoksi kuunnella aktiivisesti ja silloinkin, kun potilas omien nettipohjaisen tutkimuksensa perusteella tarjoaa oman ehdotuksensa diagnoosista (18). Keskustelua kannattaakin ohjata avoimin kysymyksin: ”No kerro lisää. Miksi tällaista epäilet?” (18). Oikeuspsykologina voin vain nyökätä. Sen sijaan että kysyy potilaalta ”Onko viime aikoina ollut vatsavaivoja?” tai ”Kuinka monta kertaa vuorokaudessa käyt virtsaamassa?”, häntä tulisi pyytää kertomaan avoimesti voinnistaan ja havaitsemistaan muutoksista. Muuten on olemassa riski, että hän luo salamannopeita valemuijastoja vatsakivuistaan tai heittää aivan pieleen meneviä arvioita virtsaamisen tiheydestä. Inhimillinen muisti kun on niin kovin luova, ja päättely oikukasta. ■

KIRJALLISUUTTA

1. Dwyer J. Witness accounts in midtown hammer attack show the power of false memory. *The New York Times* 14.5.2015. <https://nytimes.com/2015/05/15/nyregion/witness-accounts-in-midtown-hammer-attack-show-the-power-of-false-memory.html>.
2. Kahneman D. *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux 2011.
3. Porter S, Taylor K, Brinke L. Memory for media: investigation of false memories for negatively and positively charged public events. *Memory* 2008;16:658–66.
4. Granhag PA, Ask K, Rebelius A, ym. I saw the man who killed Anna Lindh! An archival study of witnesses' offender descriptions. *Psychology Crime and Law* 2013;19:921–31.
5. Brainerd CJ, Reyna V. *The science of false memory*. Oxford: Oxford University Press 2005.
6. Piaget J. *Plays, dreams and imitation in childhood*. New York: WW Norton & Co 1962.
7. Korkman J, Laajasalo T, Pakkanen T. Child forensic interviewing in Finland: investigating suspected child abuse at the forensic psychology unit for children and adolescents. Kirjassa: Johansson S, Stefansen K, Bakketeig E, ym. *Collaborating against child abuse. Exploring the Nordic barnahus model*. London: Palgrave McMillan 2017.
8. Korkman J, Juusola A, Santtila P. Who made the disclosure? Recorded conversations between children and caretakers. *Psychology, Crime and Law* 2014;20:994–1004.
9. London K, Bruck M, Wright D, ym. Review of the contemporary literature on how children report sexual abuse to others: findings, methodological issues and implications for forensic interviewers. *Memory* 2008;16:29–47.
10. Lahtinen H, Laitila A, Korkman J, ym. Children's disclosures of sexual abuse in a population-based sample. *Child Abuse Negl* 2018;76:84–94.
11. *Memories of childhood abuse*. American Psychological Association 1995. <https://apa.org/topics/trauma/memories>.
12. Puolakka P. Hypnoosin oikeudellinen käyttö. *Defensor Legis* 2019;2:163–76.
13. Porter S, Peace KA. A prospective, longitudinal investigation of the consistency of traumatic and positive emotional memories in adulthood. *Psychol Sci* 2007;18:435–40.
14. Geraerts E, Schooler JW, Merckelbach H, ym. The reality of recovered memories: corroborating continuous and discontinuous memories of childhood sexual abuse. *Psychol Sci* 2007;18:564–8.
15. Engelhard IM, McNally RJ, van Schie K. Retrieveing and modifying traumatic memories: recent research relevant to three controversies. *Curr Dir Psychol Sci* 2019;28:91–6.
16. McNally RJ. Searching for repressed memory. Kirjassa: Belli RF, toim. *True and false recovered memories: toward a reconciliation of the debate*. New York: Springer 2012, s. 121–47.
17. Korkein oikeus. Ennakkopäätös 2019:54. <https://korkeinoikeus.fi/fi/index/ennakkopaatokset/precedent/1560337301080.html>.
18. Laitila R. Kuuntele potilastasi, hän kertoo sinulle diagnosoisin. *Yle Uutiset* 4.8.2016. <https://yle.fi/uutiset/3-9064703>.

JULIA KORKMAN, PsT,
oikeuspsykologian dosentti,
 Helsingin yliopisto
Projektitutkija, Åbo Akademi
Oikeuspsykologi, HUS, lasten ja
 nuorten oikeuspsykologian yksikkö
 @jkorkman

Julia Korkman on oikeuspsykologi, joka työssään päivittäin pohtii muistia, sen häilyvää luonnetta ja muovautuvuutta sekä sitä, kuinka hämmästyttävän hyvin muisti meitä kuitenkin vajavuuksistaan huolimatta useimmiten palvelee. Korkmanilla on oikeuspsykologian dosenttuuri Helsingin yliopistossa ja hän on oikeuspsykologian tutkimusryhmän johtavia tutkijoita Åbo Akademilla. Hänellä on myös toimi HUS:n lasten ja nuorten oikeuspsykologian yksikössä ja hän vastaa kansallisesta kaksivuotisesta, poikkeusteellisestä oikeuspsykologian erikoistumiskoulutuksesta, johon myös lääkärit voivat hakea!